

Odgovor na prigovore o hipnotizmu.

(Nastavak)

Piše: Dr. Josip Carević — Split.

9. Sugestija, mašta i požudna moć u hipnotizmu.

G. kritičar tvrdi:

α) da sugestija nije glavni uzrok hipnotičnih fenomena.

Evo njegovih riječi:

„Ali čujmo sada psihološki uzrok, koji je „po mišljenju g. pisca glavni uzrok i naravnog „i hipnotičnog sna kao i odnosnih fenomena, „a to je sugestija. Ovo je također presmiona „i nedokazana tvrdnja (str. 275.).

β) da fantazija ne nosi prvenstva i ne upravlja drugim moćima u stanju naravnog sna i hipnoze. Evo njegovih stavaka:

„Kako je g. pisac ovdje netočan i površan „bio, pokazat ću, ako upozorim na nekoje njegove tvrdnje. Na str. 48. veli on: U hipnotičkom, kao što i u naravnom snu (on vazda zamjenjuje ove dvije skroz različite stvari, san „i hipnozu i pretpostavlja ih kao identične) „sva su vanjska i nutarnja sjetila, osim mašte, „nekako uspavana i zapriječena u svom djelovanju, stoga fantazija u tom stanju nosi „prvenstvo i upravlja drugim moćima ne izuzev ni razuma ni slobodne volje. — To ne „stoji nikako ni u snu ni u budnom stanju, a „osim toga sadržaje kontradikciju. Po nauci „filozofije jedina volja može upravljati i to „samo nekim moćima prema diktatu razuma,

„a fantazija ili mašta, ta „pazza di casa“ ne može upravljati ni samom sobom, a kamo li drugim i to još razumnim moćima. Osim toga svasu sjetila uspavana i zapriječena u svom djelovanju, kako će onda mašta upravljati njima? Naravski u djelovanju; ali onda ih mora probuditi i ne će više biti zapriječena u svom djelovanju.

„Ili sastoji možda to upravljanje mašte u tom, da ostala sjetila mirnije spavaju? To se opet protivi prevrtljivoj naravi fantazije (str. 275.).

γ) da maštu ne slijedi nužno sjetilna težnja. Evo njegovih riječi:

„Na istoj strani veli g. pisac: „Budući pak da je mašta moć organska i sjetilna, koju nužno slijedi sjetilna težnja...“ To je također neispravno rečeno. Istina je, da sjetilne težnje ne može biti bez prethodne sjetilne spoznaje dotičnog objekta težnje. Ali ne stoji, da maštu (t. j. njeno djelovanje) nužno prati sjetilna težnja, po gotovo ne svako njeno djelovanje, što po smislu izreke tvrdi gosp. „pisac“ (str. 275.).

δ) Nadalje veli g. kritičar: 1. da se u naravnom snu naravni nagon sjetilne težnje ne razvije u svoj svojoj jakosti, 2. da spontani čini nijesu čini volje. Evo njegovih riječi:

„Na str. 49. veli gosp. pisac: U ovo vrijeme mira (t. j. u naravnom snu) naravni se nagon sjetilne težnje razvije u svoj svojoj jakosti (a gdje je za tu tvrdnju dokaz) tako, da može sa sobom ponijeti i volju s njezinim spontanim činima, a onda ovakovo djelovanje volje nije više slobodno nego je slično nagonu. — Tako bi mogao govoriti možda liječnik, filolog, geolog idr., ali filozof ne smije. Spontani čini nisu čini volje. To je barem bitna razlika između ljudskoga čina (actus humanus), koji je bitno čin volje, i čina spontanoga (actus spontaneus, actus hominis),

„koji je baš zato taj i takav, jer nije od volje, jer volja nije imala na nj upliva.

„Nadalje čujem prvi put novost, da ima djelovanje volje, koje nije više slobodno, nego je slično nagonu. A čemu si bogoslovi i filozofi toliko razbijaju glavu istražujući, može li *actus voluntatis* biti i *non liber*? A nužno je čin volje slobodan, jer volja ne može inače djelovati, nego onako, kako ju je Bog stvorio, t. j. slobodnu! Ako li pak imade jedan čin volje, koji nije slobodan, već nuždan, to bi bio jedino *appetitus beatitudinis in genere*. Čitajte sv. Tomu de *voluntate* u *Summi* i drugdje. Ako čin ljudski nije slobodan, onda nije čin volje“ (str. 276.).

ε) Još veli g. kritičar, da se na str. 49. nalazi očito protuslovlje. Evo njegovih riječi:

„Na istoj str. 49. veli g. pisac ovo: „Iskustvo nas uči, da hipnotizirana osoba po sebi ostaje u stanju katalapsije ili letargije, t. j. drži se naprosto pasivno (on potcrtao), a ujedno sugestijama hipnotizatora, pa i najnepodesnijim, odmah se pokorava; to je psihološko djelovanje predočaba mašte na sjetilnu težnju, koja onda pomoću pokretnih živaca i preko mišica pripetih kostima pokreće udima tijela“. — Ja bih rado znao, koja filozofija može dopustiti takovu kontradikciju, da se osoba drži naprosto pasivno, a ujedno pokreće udima tijela, t. j. djeluje, drži se dakle aktivno. Ovako se eto zabaše na stranputice, kad se zla stvar brani, kad se nešto nenaravna hoće prikazati naravnim. Dozvoljavam, da se hipnotizovana osoba drži pasivno, ali onaj, koji pokreće udima tijela, drugi je neki aktivni princip različan od osobe, koja je pasivna. Tako treba reći, tko hoće istinu da rekne.

γ) Napokon veli g. kritičar slijedeće :

„(Na strani 53. pod 10.) nalaze se ove smi-
one i ničim nedokazane tvrdnje:

„1. I fenomeni obzirom na volju tumače
se lako pomoću sugestije i djelovanja živih
predočaba mašte.

„2. U stanju hipnoze... je pozornost od
svakoga drugog događaja potpuno otklo-
njena.

„3. Ono, što hipnotizator sugerira, to se...
izvanredno živo prikaže.

„4. Nadalje hipnotički učinci duboko se
usađuju u memoriji i stoga se kasnije u bud-
nom stanju... opet pojave jednakom ja-
košću.

„To su sve tvrdnje, za koje vrijedi ona
poznata riječ: gratis (t. j. bez razloga) asse-
runtur, gratis negantur“.

η) Na str. 53. nalazi g. kritičar također protuslovlje. Evo
njegove stavke:

„A na koncu spomenute točke čitam ovo:...
hipnotizirani subjekt i kasnije u stadiju
normalnosti, premda je inače slobodan, ipak
čuti nekakovu moralnu nuždu, da čini ono,
što mu je za vremena hipnoze bilo sugerir-
rano“. Drugim riječima: hipnotizirani su-
bjekt u isto je vrijeme slobodan i nije slo-
bodan“.

a) Sugestija i njezini uzroci.

Odgovaram na α): Tvrdnja, da je sugestija ponajglavniji
uzrok hipnotičnih pojava, nije nipošto smiona i neobrazložena.
Ovakova tvrdnja temelji se najprije na iskustvu, jer, proma-
tramo li hipnotizatelje pri njihovu djelu, opažamo, kako naj-
više oko toga nastoje, da svoju namisao sugeriraju hipnotizo-
vanoj osobi, da u njezinoj mašti pobude o tome što življe
predodžbe i da preko mašte djeluju na požudnu moć, a do-
tična osoba onda vrši ono, što hipnotizatelj hoće.

To smo razabrali i gore kod pokusâ dra. Bernheim-a.
Zato dr. Laponi s pravom definuje sugestiju: „ovim ime-
nom nazivljemo nametnuće stalne ideje, udahnuće želje, odluke,

čina i t. d., a sastoji u tom, da se prikladnim sredstvima u hipnotizovanom subjektu pobude fantazmi, koje u određeni čas mašta mora tako živahno razviti, da subjekat očuti posljedice toga također u nehotičnim organskim funkcijama".¹⁰⁴

Nadalje takovo djelovanje sugestije u hipnotičnom snu nije nipošto začudno, kad se sjetimo, koliku moć posjeduje sugestija u širem smislu riječi, t. j. sugestivno djelovanje na mase, u normalnom, budnom stanju.

Vrlo je zanimivo, što o sugestiji masâ piše sveučilišni profesor liječnik dr. Malfatti u trijerskom tjedniku „Petrus-Blätter“ 1913.—14. br. 10. Tu se posebno opisuje i raznim primjerima osvjetljuje, kako današnji demagozi šupljim frazama, plitkim krilaticama i raznim drugim sredstvima, kojim djeluju na maštu, zamamljuju, dapače opijaju mase, i na taj način olakšavaju samovoljno i neopravdano stvaranje tendencijoznih, sebičnih stranaka, šire sve veću lažljivost, lakovjernost i nekritičnost tako, te ovako opojene mase više ne misle svojom glavom, već se slijepo povode za demagozima.¹⁰⁵ Ako ovakav upliv ima sugestija na ljude u budnom stanju, gdje svijest i slobodna volja još djeluju redovito, koje onda čudo, što se za sugestijama, t. j. sugeriranim predodžbama hipnotizatelja potpuno povodi osoba u stanju hipnoze, gdje je djelovanje svijesti i slobodne volje sapeto? — Možda g. kritičar ne vjeruje u toliku moć sugestije zato, jer cijeni, da je potrebit fizički uzrok za proizvođanje tolikih fizičkih učinaka, što se opažaju kod mišica osobe u stanju hipnoze, buduć da sami moralni uzrok, kao što je sugestija, zato nije dostatan. Ali ni takav prigovor ne vrijedi, jer se temelji na krivoj pretpostavci. Nije naime istina, da samo fizički uzrok može prouzročiti fiziološke promjene u tjelesnim osjetilima, nego nas naprotiv iskustvo poučava, da često, a katkada i u većoj mjeri, može i moralni uzrok prouzročiti u tijelu vrlo teška poremećenja, a to uslijed posebnog i tijesnog spoja, koji postoji između duše i tijela.

Tako n. pr. čuđenje, duboko ganuće, strah pred kakovom samo umišljenom pogibli mogu prouzročiti ozbiljno poremećenje organizma, naprasitu krizu, paralizu, katalepsiju, anesteziju, halucinacije, donapokon i ludilo.

¹⁰⁴ Carević, Hipnotizam u svijetlu filozofije str. 17.

¹⁰⁵ Hrvatska Straža 1916. br. 2.—3.

Svagdanje iskustvo ne pripušta ob ovakovim činjenicama nikakove dvojbe. Niti je u tu svrhu potrebno, da se osjetila fizički promijene, da nastane tu nova fizička kakvoća, i da ju dotična osoba osjeća, već je dostatno, da osjetila budu sposobna, e da se u njima porodi dotični utisak i da vlakanca sjetila budu podražena onako, kao što to biva, kada ta vlakanca primaju kakov zbiljni utisak; ovo se pak u takovom slučaju u istinu događa uslijed aktivne mašte. (Lelong, *La verité sur l'hypn.* p. 62.).¹⁰⁶

Da aktivna mašta može nešto takova prouzročiti, potvrđuju i druge činjenice; poznato je naime, da jaki strah, nenađana jako vesela ili bolna vijest, prouzročuje crvenilo ili blijedilo kože, jače ili slabije kucaje srca, a katkada paralizuje i samu smrt. Sve ove fizičke učinke prouzročuje samo moralni uzrok, stoga nije čudo, ako ih može prouzročiti i aktivna mašta, taj moralni uzrok u stanju hipnoze.

Još se bolje opaža, koliku moć vrše predodžbe mašte na organizam u nekim naravnim bolestima, kao n. pr. u katalapsiji.

To nam lijepo riše pisac Eymien u spisu: „Il governo di se stesso“ na slijedeći način:

Predstavite sebi bolesnika. Leži ukočeno na postelji. Mišice drže tijelo u napetom stanju. Stisnuti zubi vire kroz poluotvorene i zgrčene usnice, oči nepomično bulje ispod oštro namrštenih obrva, uši ravno čule, ruke rastegnute s nabrekli tim mišicama, cijelo je tijelo uzeto, nepomično tvrdo, tek katkada zatrga, da pak nastupi prvašnja ukočenost. Bolesnik ne čuti, ne osjeća, ne shvaća. Svijest se nekako isprazni. Osjetila ne reagiraju na vanjske podražaje, u svijesti se ne stvaraju nove predodžbe, a i ove gube svoju silu. Ovakovo prisilno stanje ne može dugo trajati; značilo bi smrt čovjeka. Bolesnik se počinje buditi, svijest čisto mekaničkim putem počinje reagirati na podražaje. Podignite bolesniku u vis ruku i ona će kroz duže vremena tako ostati pružena, premda bi po zakonu teže morala dolje pasti. — Gdje ćemo naći uzrok ovome pojavu? Zar će nam sve ovo protumačiti mekaničko djelovanje mišica? Ali kako to, da mišice za duže vremena ostaju u napetom stanju, kad njihova priroda zahtijeva, da se raspodijeljuju?

¹⁰⁶ Coconnier o. c. p. 188.—9.

Vjerojatno je tumačenje pisca Eymien i Janet (o. c. 25.). Oni čitavo ovakovo stanje organizma svadaju na neku upornu predodžbu. Eymien veli: jedna predodžba, ideja u najširem smislu, prodrila je u onu ispražnjenu svijest; buduć da je tu sama, slijedila je bez protivnosti svoj razvoj, prema svojim zakonima; nadalje veli Eymien: konstatujem, da je organski pojam ostvario onu predodžbu, koju je prikazivao, i pošto predodžba traje o ispruženoj desnici, traje i aktivnost mišićja, te podržaje za neopredijeljeno vrijeme u vis pruženu desnicu.

Prema tomu pružena je desnica jedina predodžba, koja je svratila pozornost na se i sasma zaokupila područje svijesti bolesnika; nu pošto u svijesti nema druge kakove jače misli, koja bi predodžbu pružene desnice popravila, u smislu, da je možda beskorisno za više vremena držati pruženu desnicu, ona se predodžba u istinu mekanički u motornim živcima i na odnosnim mišićama ostvaruje.

„Predodžba naime nije prazna, neplodna slika, već živa sila, u živom organskom i sjetilnom biću, koja prema svojoj naravi hoće da se ostvari, te kad nema zaprekâ, kao u navedenom slučaju katalepsije . . . , predodžba se nekako mekanički (nesvijesno) i fatalno (bez sudjelovanja volje) kao kakova otkinuta hrid spušta u dolinu — ostvaruje se“.¹⁰⁷

Neki misle, da je nauka o izvanrednom uplivu predodžaba mašte na organizam pronašašće modernih psihologa; nu tome nije tako.

Evo što o stvari piše oštroumni sv. Toma Akvinski: „Usljed toga, što duša sebi nešto predoči i vrlo se za tim zanesse, nastaje katkada promjena u organizmu obzirom na bolest ili zdravlje, a da kod toga ne djeluju tjelesni uzroci, koji su po sebi određeni za to, da prouzročuju u tijelu bolest ili zdravlje“.¹⁰⁸ Istu misao još jasnije izražuje andeoski naučitelj u svom djelu: „*Quaestiones disputatae*“, De potentia q. VI, a 9.

Tu čitamo: „Tijelo može biti preinačeno ne samo djelovanjem tjelesnih čimbenika, već također djelovanjem kakove

¹⁰⁷ Fr. Ign. Radić, Hrvatska Straža I. c. str. 174.—5. ss.

¹⁰⁸ „Ex hoc autem quod anima imaginatur aliquid et vellementer afficitur ad illud, sequitur aliquando immutatio in corpore ad sanitatem vel aegritudinem absque actione principiorum corporalium, quae sunt nata in corpore aegritudinem vel sanitatem causare“. *Summa Contra Gentiles* I. III. c. 99.

„fiksne ideje, uslijed koje se tijelo raspali bilo požudom bilo „srdžbom ili se pače preinači tako, da ga spopadne vrućica i „guba“.¹⁰⁹ Iz ovoga se jasno razabira, kako veliki upliv pripisuje sv. Toma moralnom uzroku, t. j. djelovanju predodžaba na fizične promjene organizma; nu to isto tvrde i liječnici i hipnotizatelji, kada vele, da katkada može živa predodžba, ako je jako podražena, n. pr. osjetom straha, prouzročiti u stanju hipnoze izlučivanje krvi.¹¹⁰ Tumače pak ovakov pojav prilično pomoću vrlo uzbuđene mašte u hipnotičnom stanju, koja može prouzročiti, da u neke dijelove tijela navrvi krv, a uslijed toga nabrekne koža i stane se cijediti krv. U ovom slučaju takovi pojavi nijesu drugo, nego li poremećenje kolanja krvi i po tom učinak djelovanja duše na tijelo. (Antonelli o. c. p. 35.)

Istina je, da ne poznamo točno unutaršnjeg mehanizma i naravi ovakovog djelovanja sugestije, ali i tu nam neko približno tumačenje daje Wundt.¹¹¹

Ovaj psiholog primjenjuje kod tumačenja hipnotizma i naravnog sna zakon o „funkcionalnom izjednačenju“. Nije ni ovaj zakon ništa nova, jer je i o njemu pisao sv. Toma, kako gore vidjesmo (str. 38.), gdje veli, da jedan dio duševnih moći jače djeluje, ako drugi dio miruje. Slično piše i Wundt. Kad se veća čest središnjeg organa, kaže Wundt, uslijed suprotnog utjecaja nade u nekom stanju funkcionalne latencije, onda se povisuje razdražljivost ostalog aktivnog dijela obzirom na podražaje, što mu izvana dolaze. Fiziološki temelj ovomu zakonu nalazimo u dvostrukom uzajamnom utjecaju neurodinamičnom i vazomotornom, koji je u istinu samo jedan te isti.

Kad se naime poradi suzivanja krvnih cijevi manje krvi dovodi u neke česti moždana, što se dolista promotrilo u snu, tada nužno raste prtok krvi drugim čestima organizma, te će ovdje jača promjena tvari prouzrokovati nagomilavanje veće živčane snage. Po sugestiji pak, tom pravom (glavnom) uzroku hipnoze, pobuđuju se predodžbe, koje će radi jednostavne in-

¹⁰⁹ Corpus autem transmutatur praeter ordinem principiorum naturalium, praecipue per aliquam imaginationem fixam, ex qua corpus calefacit per concupiscentiam vel iram, aut etiam immutatur ad febrem vel lepram.

¹¹⁰ Carević, Hipnotizam u svjetlu filozofije str. 50.

¹¹¹ Sr. Gutberlet, Psychologie 1896³, 97 (Hrvatska Straža I. c. p. 120.).

tenzivnosti svoje prouzrokovati takova gibanja, što no se ne dadu zatomiti, kao u budnom stanju, a u tom sastoji t. zv. *automatija* čustava; ili pak nastaje neko stanje utrnulosti (*Starrzustände*) time, što se pridržaje predodžba o tobožnjoj nemogućnosti gibanja i tu nastupaju halucinacije.

T. zv. negativna halucinacija ili negledanje prisutnosti predmeta bit će posljedica odvratanja pozornosti na druge predmete. Također i činjenica, što se hipnotizovani čovjek kanoti bez volje pokorava hipnotizatoru, pretpostavlja, da je središte apercepcije spriječeno. Osjetni podražaji dolaze, istina, do moždana kao i u snu, ali su nejasni, te brzo prolaze. Uspije li pak kojemu utisku svladati donekle onu zapreku, onda se funkcija njegova osobito snažno pojavljuje.

Tako se može približno tumačiti jednostavno suženi psihički život. — Nema dakle pravo g. kritičar, kad poriče, da je sugestija glavni uzrok hipnotizma.

b) Djelovanje mašte.

na β): Sugestija je po tom glavni činbenik pri hipnotičnim fenomenima, ali onda slijedi, da je i mašta takav činbenik, jer sugestija pobuđuje predodžbe u mašti, koje preko požudne težnje djeluju na ostale moći hipnotizovane osobe. O tom se je mogao i s k u s t v o m svatko uvjeriti, ako je promatrao hipnotizovane osobe ili naravne somnambule pri djelu.

Nu kakovo čudo, da mašta ima takovu moć u hipnotizmu, gdje je svijest sapeta, kad znamo, da ona češće zasljepljuje ljudski razum i kod čovjeka u budnom stanju, te ga svojim živim predodžbama zavađa na čine, koje dotični čovjek u stanju mira i razabranja osuđuje? Istina je, ne može se kazati o mašti, da ona u pravom smislu riječi upravlja sa drugim moćima, jer to može samo razumna moć u čovjeku, nu iz sadržaja moje rasprave dostatno se razabira, da riječ „upravlja“ nijesam rabio u užem, već u širem smislu, t. j. u smislu, da mašta, bez nadzora razuma, z a n a š a ili za sobom povlači ostale moći onamo, kamo upućuju predodžbe sugerirane od hipnotizatelja. Nadalje psihologija nas uči, da je mašta usko skopčana sa čitavim našim duševnim životom, jer vanjska sjetila teže za tim da pobude predodžbe u mašti, nutarnja sjetila maštu pretpostavljavaju i od nje se ne razlikuju adekvatno realno; osim toga um crpi svoje ideje iz predmeta mašte, te je čin mašte

uvijek spojen i ide skupa sa činom uma, koji maštu treba kao izvanjsko sredstvo spoznaje i zato je jači, čim je mašta življa. K tomu i čin volje nužno pretpostavlja čin uma, niti može potaknuti hotične kretnje u tjelesnim udima, nego pomoću sjetilne težnje, koja opet slijedi sjetilnu spoznaju i to osobito maštu.¹¹² Čitava po tom naša spoznaja i htijenje usko je isprepletano sa djelovanjem mašte. Ona je po sebi živahna i neobuzdana, a obuzdati je može jedino svijest. Kad je dakle svijest sapeta, kao u snu i hipnotizmu, tada je lako razumljivo, da djelovanje mašte zadobiva zamjernu živahnost, da postaje neobuzdano i vrši izvanredni upliv na ostala sjetila pak i na sapeti razum i slobodnu volju, te se uslijed toga i umovanje i spontano djelovanje volje u hipnozi često puta izvanredno pojača, kao i u naravnom snu. Pitamo li dakle iskustvo i psihologiju, ostaje na snazi moja tvrdnja, da mašta u hipnozi i naravnom snu nosi prvenstvo i povlači za sobom ostale duševne moći.

Napokon nema na spomenutom mjestu nikakova protuslovlja, jer nijesu jedne te iste duševne moći, koje djeluju i koje su istodobno zapriječene u djelovanju. Kako naime gore na str. 40. vidjesmo, tijekom sna, a isto se opaža i tijekom hipnoze, nije baš potpuno obustavljeno djelovanje sjetila, nego samo djelomično, t. j. ono je neredovito; nadalje takovo je djelovanje elektivno, t. j. osjećanje je ograničeno na stalnu kategoriju predmeta, na koje je pozornost hipnotizovane osobe svraćena, jer se takovi predmeti nalaze u kakovom odnošaju sa glavnom mišlju, što zaokuplja uspavanu osobu. Budući da je svijest u takovom stanju sapeta, mašta je razuzdana i ostaje bez nadzora, te njezine predodžbe, koje joj u stanju hipnoze kazuje (sugerira) hipnotizatelj, bez ikakove zapreke povlače za sobom one duševne moći, koje elektivno djeluju, dok drugi dio duševnih moći miruje. Prema tomu iščezava u stvari svako protuslovlje.

na γ): Tvrdnju g. kritičara o djelovanju mašte treba razlikovati. Istina je, da svaku predodžbu mašte ne slijedi nužno sjetilna težnja u budnom normalnom stanju, kada svijest (refleksija) redovito djeluje, te razum zdravo sudi, da nije korisno ni dobro ili da je škodno povesti se za ovom ili onom predodžbom mašte. Nu u uspavanom stanju, gdje prestaje nadzor

¹¹² Aq. De Veritate q. 18, a. 8. (Willems o. c. II. p. 299. i 326.)

svijesti, svaku živu predodžbu mašte, koja se prikazuje kao cilj težnje, nužno slijedi sjetilna težnja, a za njom i ostale moći, jer nema tu nadzora razuma, koji bi težnju od toga odvratio.

Uzmimo n. pr. da hipnotizatelj reče nekoj osobi u budnom stanju: „zijevej“; ako razum prosudi, da to nije ni korisno ni potrebno, nego još neuljudno, dotična će osoba jednostavno preko te zapovijedi prijeći; dočim se uspavana osoba toj zapovijedi bezuvjetno pokorava, jer njezina požudna moć bez zapreke sa strane razuma i po tom nužno slijedi predodžbu zijevanja, koju joj je hipnotizatelj sugerirao u mašti.

Ovu činjenicu, da naime sjetilna težnja nužno slijedi za sjetilnim predodžbama, opažamo također kod djece, te ne dođe još do uporabe razuma i kod odraslih ljudi, koji razumnu uporabu izgubiše. Psihološki razlog ovoj činjenici nalazimo u tom, što u sjetilnoj požudnoj moći čovjeka, kao u svakoj drugoj moći, postoji nagon, da djeluje prema svojoj sposobnosti, i to u požudnoj moći postoji nagon da želi i da teži za onim, što joj sjetila ili mašta predstavljaju u pojedinom slučaju kao predmet i cilj težnje.¹¹³ Nema dakle temelja ni ovaj prigovor gosp. kritičara.

c) Djelovanje požudne moći.

na *đ*): 1. Činjenica je, da se naravni nagon sjetilne težnje razvija u svoj svojoj jakosti u naravnom snu i hipnozi; to se opaža i kod hipnotizovanih osoba i kod naravnih somnambula.

Psihološki razlog tomu podaje nam opet gore iznesena nauka sv. Tome.

Sjetilna težnja u hipnotičnom stanju teži sa svom žestinom za svim onim, što joj mašta predstavlja kao predmet i cilj ili kao dobro, i ako samo prividno, jer nema kontrole razuma, koji bi mogao rasuditi, da li se radi o pravom ili samo o prividnom dobru i prema tomu, da li se ima požudna moć za takovom predodžbom povesti ili ne.

2. Nije istina, da samo liječnici, filolozi, geolozi, nego upravo filozofi i moraliste razlikuju dvije vrste čina volje, naime spontane čine, koji pretječu promišljanje uma (mentis deliberationem) i slobodne čine, koji nastaju iza promišljanja uma. Evo što veli filozof Willems:

¹¹³ S. Thomas, In 3. de anima 15 a i b. (Schütz o, c. p. 75.).

„Nekoji čini volje pretječu promišljanje uma, te ih nazivljemo spontanima ili naprosto dobrovoljnima (simpliciter voluntarij) kao ganuća, čuvstva, napasti, podražaji, milina, a nekiji opet nastaju iza promišljanja uma, i nazivljemo ih slobodnima; ovakovo razlikovanje jest velikog pomena; one prve čine nazivljemo također činima čovjeka (actus hominis), a po njima čovjek niti što zaslužuje, niti se o što ogrješuje; dok slobodne čine nazivljemo također činima ljudskim (actus humani), a nose sobom zaslugu ili prijekor“.¹¹⁴

Ovu nauku još detaljnije tumači moralista Noldin držeći se nauka sv. Tome: Summa Theol. I., II., q. 6—21. Noldin veli: Čine čovjeka (actus hominis) dijelimo u dvije vrste. Takovi su čini oni, te su čovjeku i životinji zajednički po svojoj biti i po načinu djelovanja (qui homini quoad substantiam et modum operandi cum brutis communes sunt), kao n. pr. čini vegetativnog i osjetnog života; ali među čine čovjeka „actus hominis“ spadaju također i oni čini, koji po svojoj biti nijesu zajednički čovjeku i životinji, jer su n. pr. spiritualni, nego su im zajednički samo po načinu djelovanja, jer se naime ne obavljaju slobodno nego nužno (et actus, qui homini non quoad substantiam, sed solum quoad modum operandi cum brutis communes sunt), n. pr. čini uma i **volje**, koji ne bivaju slobodno (actus cogitandi, actus volendi, qui indeliberate fiunt). Prema tomu među čine čovjeka „actus hominis“ spadaju svi oni čini osjetnog i spiritualnog života, koje obavlja čovjek, dok je lišen uporabe razuma kao što su čini djece, te ljudi u stanju pjanstva, sna i nesvjestice (i hipnoze); nadalje čini, te ih obavlja čovjek, koji posjeduje uporabu razuma, ali ju u dotičnom slučaju ne rabi; takovi su čini uma, volje, mašte i ganuća sjetilne težnje, koji pretječu promišljanje razuma. Takovi se čini nazivlju u moralci također „motus primo primi“, „actus indeliberati“. U ovu posljednju vrstu spadaju svi čini, te ih obavlja hipnotizovano čeljade.

¹¹⁴ „Actus autem voluntatis possunt praecedere mentis deliberationem et tunc vocantur spontanei sive simpliciter voluntarii (Regungen, Gefühle, Versuchungen, Reize, Anmutungen) et possunt subsequi deliberationem, et tunc vocantur liberi, quae distinctio est maximi momenti: illi vocantur etiam actus hominis, neque habent meritum sive demeritum. Liberi actus autem appellantur etiam humani et induunt rationem meriti et demeriti“. Willems o. c. vol. II. II. p. 352.

Ljudski čini (*actus humani*) jesu oni čini, koji potječu od slobodne volje, t. j. koji se obavljaju s promišljanjem uma i sa slobodnim pristajanjem volje, a među takove spadaju slobodni čini uma, volje i osjetnog života.¹¹⁵

Iz rečenoga proizlazi, da filozofi i moraliste, slijedeći nauku sv. Tome, priznaju, da opstojе spontani čini (*actus spontanei, actus hominis*), koji potječu također od spiritualne požudne moći ili težnje, t. j. od volje, a to su oni čini volje, koji potječu promišljanje razuma i o kojima nam vlastito iskustvo nedvojbeno svjedoči. Nije dakle ispravno, što tvrdi gosp. kritičar, kad veli: „spontani čini nisu čini volje“ str. 276.

Prema tomu tvrdnja g. kritičara mogla bi se ovako razlikovati: Spontani čini nijesu čini volje, t. j. ne obavljaju se slobodno, concedo, nijesu čini volje, t. j. ne proistječu od volje, u koliko je ona spiritualna požudna moć, subdistinguo, katkada ne proistječu od volje, concedo kao n. pr. čini osjetnog i vegetativnog života, nikada ne proistječu od volje, nego, jer se to protivi iskustvu. Ovako shvaćaju stvar nadalje S. Alfonso, Spoor-Bierbaum, Ballerini-Palmieri, Lehmkuhl, Bouquillon, Walsh, Frins, Tepe, Pesch i dr.

Psihološki razlog ovoj činjenici podaje nam opet nauka sv. Tome o odnošaju između sjetilne i razumne požudne moći. Ta nauka uči:

Sjetilna težnja ne može upravno utjecati na razumnu težnju, ili volju, jer je ova posljednja anorganska, netvarna moć, dok je prva organska, tvarna moć, a tvarno ne može upravno djelovati na netvarno.

Nu sjetilna težnja može neupravno djelovati na volju, u koliko može zapriječiti ili otežčati čin volje, kad zanaša drugamo snagu i pozornost duha sredstvom osjetnih predmeta. Budući da se obje požudne moći nalaze u istoj duši, a sjetilna je požudna moć u odnošaju sa razumnom požudnom moći, to se gotovo nikada ne događa, da nastane čin sjetilne težnje, a da ga ujedno ne prati slični, spontani čin volje, koji je predtekao promišljanje uma. Ovo nam potvrđuje svjedočanstvo savjesti osobito u sjetilnim napastima. Dakle opstojе spontani čini volje.

¹¹⁵ Noldin, S. *Theologiae Moralis* vol. I. p. 32 ss. Oeniponte 1905°. Typ. Rauch.

Istina je, da volja utječe na sjetilnu težnju najprije p o s r e d n o, u koliko odvrća pozornost duha od sjetilnih dobara, te preko razumne i sjetilne spoznajne moći predlaže druga prava dobra; zatim utječe n e p o s r e d n o, u koliko može vanjske čine, te proistječu iz sjetilne težnje, zapriječiti;¹¹⁶ ali sjetilna težnja nije potpuno podvrgnuta volji; volja naime, kako veli A r i s t o t e l, nema nad njom neograničenu despotsku vlast (*imperium despoticum*), nego upliv samo do neke mjere (*imperium politicum*),¹¹⁷ jer ganuća sjetilne težnje katkada nastaju i traju usprkos volje, kako to pokazuje putena napast. Kad je uopće tolika moć sjetilne težnje u čovjeku, dok se nalazi u budnom i normalnom stanju, pri potpunoj svijesti, onda nije nikakovo čudo, da je ta sjetilna težnja mnogo jača u stanju hipnoze, kada je svijest, koja ju jedina može nadzirati i obuzdati, sapeta, niti je čudo, što sjetilna težnja poticana predodžbama hipnotizatelja povlači sa sobom i sputane čine volje, t. j. čine spiritualne težnje. Iz ovoga se vidi, kako se moje razlaganje o spontanim činima volje u hipnotizmu ni malo ne kosi, nego zapravo slaže, sa zdravom filozofijom.

na ε): Nema u kontekstu nikakova protuslovlja, jer je smisao slijedeći: hipnotizovana osoba po sebi miruje, drži se pasivno, sve dok ne počne na nju svojim sugestijama djelovati hipnotizatelj. Kad joj ovaj počne sugerirati predodžbe, onda se dotična osoba počinje kretati i izvažati, što u predodžbama vidi. Gdje je tu protuslovlje? Gdje se tu kaže, da se jedna te ista osoba i s t o d o b n o drži aktivno i pasivno? Drži se dā, aktivno i pasivno, ali n e i s t o d o b n o niti u istim okolnostima, jer se dotična osoba počinje kretati, t. j. držati se aktivno tek onda, kada drugi neki aktivni princip, različan od osobe, koja je pasivna, a to je hipnotizatelj, počne svojim sugestijama djelovati na njezinu maštu i preko mašte na požudnu moć, koja onda povlači za sobom ostale moći, te pokreće udima, da se ostvari ono, što pokazuju predodžbe.

d) Fenomeni volje u hipnotizmu.

na ζ): Naznačene tvrdnje nijesu smione niti bez temelja, jer se njihova razložitost razabira, ako se primijene fiziološka i

¹¹⁶ *Summa Theol.* I. q. 81. a. 3.

¹¹⁷ *De republ.* I, 5. (Willems).

psihološka načela, što smo ih vidjeli u raspravi o hipnotizmu,¹¹⁸ a osobito ono, što gore iznesoh, u poglavlju sedmom iz peripatetično-tomistične psihologije (str. 22.—43.), pak i ovo najzadnje o spontanim činima volje.

Nadalje svi hipnotizatelji priznaju činjenicu, da je u hipnotičnom stanju kao i u naravnom snu sloboda volje sapeta, jer je svijest zapriječena u svom djelovanju, t. j. nema tu refleksije i po tom hipnotizovani čovjek, kao i naravni spavaoc, nije odgovoran za svoja djela. Ipak i hipnotizovane osobe, jednako poput naravnih spavaoca, vrše čine uma i volje, dapače ovakovi se čini tijekom hipnoze i naravnog sna razvijaju katkada u još jačoj mjeri, nego li u normalnom stanju ili na javi, a to s razloga, jer je mašta življa, pak je i umno djelovanje, koje se maštom služi, bistrije; ali takovi čini uma i volje u hipnotičnom stanju i snu nijesu slobodni čini nego samo spontani, budući da im fali svijest reflektiranja (conscientia reflexa), jer uspavana osoba ne može psihološki reflektirati na svoje vlastito posebno stanje, koje niti uspoređuje sa običnim stanjem, niti ga od običnog stanja razlikuje, a također ne reflektira niti ontološki na razloge, koje joj hipnotizatelj nabraja i zato ih uvijek drži istinitim.¹¹⁹ Ovo je činjenica, koja se ne može poreći. Nije nam поближе tačno poznato, uslijed česa biva sapeta svijest i sloboda čina u naravnom snu, pjanstvu i t. d., ali ipak s toga ne poričemo prirodnosti ni snu ni pjanstvu; tako isto ne možemo ni hipnozi poreći prirodnosti zato, što ne znamo tačno, uslijed česa biva u takovom stanju sapeta svijest, kad imademo drugih razloga, koje gore navedosmo i koji nas uvjeravaju o prirodnosti takovog pojava. Sasvim tim imamo ipak jedan razlog, koji nam i u tom pogledu baca dosta svijetla, t. j. u prirodnom snu i hipnozi sapeta je svijest i sloboda čina. jer je djelovanje sjetila, kojima se razumne moći poslužuju kao potrebitim izvanjskim sredstvom, djelomično sapeto, t. j. neredovito.

Fenomeni obzirom na volju, te se opažaju u stanju hipnoze, jesu: prolazno pojačanje spomenutog djelovanja volje te vršenje nalogâ hipnotizatelja nakon duže vremena.

¹¹⁸ Carević, Hipnotizam . . . str. 47.—54.

¹¹⁹ Carević, Hipnotizam u svijetlu filozofije str. 9.

Nu bitno slični fenomeni događaju se također u budnom normalnom stanju, kada n. pr. neka osoba vlastitim razmišljanjem (autosugestija) ili nagovaranjem sa strane drugih (alosu-gestija): propovijedima, predavanjima, opomenama i t. d. dođe do boljih, treznijih misli, i uslijed takovih misli podigne se do jake energične odluke, da će svoj život popraviti. Ovo je slučaj po svojoj bitnosti identičan onom fenomenu, kada hipnotizatelj sugestijama o zlim posljedicama n. pr. pjanstva ili pušenja odvraća osobe, podate tim manama, od zlih navikâ, jer takove osobe kasnije čute barem za neko vrijeme spontanu odvratnost od spomenutih mana zbog živih predočaba, sugeriranih od hipnotizatelja, koje su se duboko utisnule u nutarnje moći dotične osobe.

Nadalje spontani čini, koje svaki od nas često obavlja i u budnom stanju, t. j. t. zv. *motus primo primi*, što ih vršimo bez promišljanja, iz navike, kad se nalazimo u nekim okolnostima, a koji su vrlo česti, po svojoj bitnosti su identični fenomenima hipnoze, koje opažamo, kada hipnotizovana osoba vrši naloge hipnotizatelja i kasnije nakon mnogo vremena. Vrših ih naime spontano, bez promišljanja, kako i mi spontane čine u budnom stanju.

Ovi bitno slični dapače bitno identični učinci zahtijevaju bitno identične uzroke. Svak priznaje, da se pojačanje volje nagovaranjem kao i spontani čini budnog stanja imaju pripisati prirodnim silama. Dakle se pojačanje volje i vršenje naloga u hipnozi ima pripisati silama, koje su bitno identične prirodnima, a takove sile nijesu drugo nego prirodne sile.

Osim toga pojačanje volje i spontane čine u budnom stanju tumačimo pomoću djelovanja sugestije i živih predočaba mašte, pak zašto bitno identične čine u stanju hipnoze ne smijemo tumačiti na isti način?

Što mašta življe predočuje, to jače djeluje na našu požudnu moć; poradi razlogâ, koje gore navedosmo, mašta je u hipnozi mnogo življa i zato će mnoge predodžbe, n. pr. proti pjanstvu, pušenju i drugim zlim navikama, u hipnozi jače djelovati na našu požudnu moć i po tom na volju, nego u budnom stanju, a uslijed toga će se volja, barem za neko vrijeme, proti takovim navikama čutiti jakom.

Slično se tumači i vršenje naloga hipnotizatelja. Činjenica je, da naša volja, u koliko je ona spiritualna požudna moć,

vrši također u budnom stanju ne samo slobodne nego i ne-slobodne spontane čine, zašto dakle da takove spontane čine (Triebhandlungen)¹²⁰ ne može vršiti i u stanju hipnoze? Dapače u stanju hipnoze svi čini volje samo su spontani, jer se obavljaju bez svijesti, bez refleksije kao i u snu, pak zato nijesu ubrojivi.

Požudna moć spontano vrši ono, što joj hipnotizatelj kazuje (sugerira) preko mašte. Um, istina, vidi te predodžbe, ali ih vidi samo prema mjerilu uzrujane i žive mašte, iz koje crpi svoje pojmove, pošto ne djeluje refleksija; a što je um tako upoznao, predstavlja volji kao predmet i cilj, za kojim ima težiti i to upravo onako, kako to mašta prikazuje, jer nema svijesti, da predodžbu mašte ispravi ili prikaže škodnom i nekorisnom stvari.

Buduć da je slobodno djelovanje volje u hipnozi sapeto, obraća se volja spontano bez refleksije uma, jer je u takovom stanju vrhovno mjerilo predodžba mašte, — k upoznatom dobru odnosno zlu, kao svomu predmetu, da za upoznatim dobrom teži, a zlo izbjegava, a takovi spontani čini volje vrše se tim lakše, što i sjetilna požudna moć upravno slijedi žive predodžbe mašte, a nepravno povlači za sobom i volju. Ovako se približno tumači fenomen, te nastaje, kada hipnotizovana osoba vrši odmah naloge hipnotizatelja; ali isto tumačenje vrijedi i za one naloge, koje pokusna osoba vrši kasnije nakon mnogo vremena (Posthypnotische Befehlshandlungen), jer se i tada dotična osoba nalazi u nekom posebnom, barem djelomično hipnotičnom stanju, u kojem se uslijed zgodnih okolnosti, a pomoću sljubljivanja (asocijacije) idejâ pobudi u njezinoj mašti predodžba ob onom nalogu hipnotizatelja, koji se je duboko bio utisnuo u njezino pamćenje, uslijed česa je takova osoba postala sklonom da vrši taj nalog onako po prilici, kao što su ljudi u budnom stanju skloni da vrše čine iz navike, obzira, strasti; ljudi naime takove čine obavljaju, a da i ne misle na to, t. j. obavljaju ih spontano, bez slobode i zato im, općenito govoreći, ta djela nijesu niti ubrojiva.

Ako se ovakovi čini budnog stanja događaju prirodnim putem, kojim pravom možemo bitno identične čine u stanju hipnoze pripisivati izvanprirodnim uzrocima?

¹²⁰ Schütz o. c. p. 88.

Nije dakle smiona tvrdnja, kad velim, da fenomene hipnotične obzirom na volju možemo prilično rastumačiti pomoću sugestije i djelovanja živih predodžaba mašte.

2. Da je pozornost hipnotizovane osobe otklonjena od ostalih predmetâ, a usredotočena pri hipnotizatelju, to je neoprovziva činjenica (*factum contra quod non datur argumentum*).

To je pojav bitno identičan onomu, što ga vidjesmo gore na str. 42., a koji se je dogodio u naravnom snu, slijedeći naime pojav elektivnog djelovanja sjetila: neki je župnik u snu pregledavao i popravljao svoje propovijedi, te opazio samo predmete, koje je u tu svrhu trebovao, dok je za ostale predmete i osobe prisutne bio neosjetljiv. — Ako se ovo događa prirodnim putem u običnom snu, zašto se ima pripisivati izvanprirodnim silama isti pojav u stanju hipnoze? Nadalje, ovisnost hipnotizovane osobe o hipnotizatelju nije ništa izvanprirodna, jer je to psihični saobraćaj. Tâ, dotična osoba nije u drugom ovisna od hipnotizatelja nego li u tom, što nužno slijedi predodžbe, koje joj kazuje (sugerira) hipnotizatelj. Nu to je stvar sasna prirodna, kada pomislimo, da je hipnotizovana osoba lišena porabe svijesti, te ne razlikuje utvaru od zbilje. Osim toga slična se ovisnost opaža i u naravnom snu; spavaoc je često puta ovisan o okolnim predmetima, sluša onoga, s kojim se u snu razgovara; ovo se ustanovilo osobito kod naravnih somnambula.

Mogao bi ipak g. kritičar prigovoriti, da je ne prirodno upravo to, što hipnotizovana osoba čuje samo hipnotizatelja, samo njemu se pokorava i s njim samo podržava saobraćaj; dočim bi se morala pokoravati svakoj osobi, koja joj nešto sugerira, kad bi sugestija djelovala prirodnim putem, jer prirodni uzrok prouzročuje uvijek iste učinke. Na to odgovaram: istina je, da bi sugestija, kao prirodni uzrok, morala proizvesti svoje naravne učinke, kogod bio taj, koji nešto sugerira, ali treba naglasiti, da se to može dogoditi jedino, ako su iste okolnosti; promijene li se pak okolnosti, jasno je, da isti učinci nužno ne slijede. U našem pak slučaju okolnosti se u istinu mijenjaju, jer se jedini hipnotizatelj, između svih osoba naokolo prisutnih, postavlja u saobraćaj sa pokusnom osobom uslijed nastalog sna i uslijed one apsolutne sile, koju hipnoza vrši na volju i čitavi organizam; prema tomu

njega samoga hipnotizovana osoba čuje i njemu samomu se pokorava. Kad bi pako netko drugi htio postići isti učinak, taj bi se morao nalaziti u istom stanju, u istim okolnostima, kao hipnotizatelj, t. j. trebalo bi da se je već postavio u saobraćaj sa pokusnom osobom.

Nu to nije slučaj ovdje, budući da je takovog čovjeka hipnotizatelj pretekao; hipnotizatelj se je sa hipnotizovanom osobom već prije njega postavio u saobraćaj i svu njezinu pozornost zaokupio, jer joj je zavladao maštom, a po tom i voljom, uslijed česa takova osoba za druge ljude ne pridržava više ništa, ona ih naprosto ne osjeća. Je li dakle čudo, što ovaj drugi nema tu nikakova upliva? Različite okolnosti uzrokom su različitih učinaka.¹²¹

3. Da se sugestija hipnotizatelja živo prikazuje u mašti hipnotizovane osobe, to je također nepobitna činjenica, koju nam prilično razjašnjuje peripatetično-tomistična psihologija (vidi gore str. 47.) tim više, što je poznato, da je u hipnozi kao i u naravnom snu jedna od bitnih značajka hiperestezija, t. j. izvanredno živo osjećanje, koje se proteže i na nutarnja sjetila, a po tom i na maštu.

4. Ono, što mašta življe prikazuje, to se mora u svim nutarnjim sjetilima pak i u pamćenju življe i dublje utisnuti, jer je iz gornjih navoda dovoljno jasno, kako je mašta usko isprepletena sa ostalim nutarnjim sjetilima, te se od njih niti ne razlikuje realno adekvatno. Ovim je dostatno odgovoreno na sve prigovore pod ž.

na η: Na str. 53. nema nikakova protuslovlja.

Tu naime ne velim, da dotična osoba kasnije u normalnom stanju jedne te iste čine vrši slobodno, nužno i u isto doba, već sam kazao, da je hipnotizovana osoba kasnije u normalnom stanju slobodna obzirom na ostala svoja djela, a samo nalog hipnotizatelja vrši iz neke nužde i bez promišljanja, po prilici onako, kao što i mi na javi slobodno i zrelim promišljanjem vršimo neka važna djela, koja na osobiti način svraćaju na se našu pozornost, a ostale obične svagdanje čine u najviše slučajeva vršimo automatično bez promišljanja tako, da ih više puta obavimo, a ni najmanje se ne sjećamo, da smo ih obavili.

¹²¹ Lélong, La verité sur l'hypnotisme, p. 64. (Antonelli p. 33.).

Hipnotizovana osoba vrši i kasnije na taj način nalog hipnotizatelja, jer joj se uslijed sugestije u stanju hipnoze nalog duboko usadio u pamćenje i u ostale duševne moći, te čuti neku posebnu sklonost da ga izvrši; a osim toga takova se osoba, u času, kad vrši taj nalog, ne nalazi u stanju potpunog bdijenja, nego u nekoj vrsti hipnoze, koja se rekbi uslijed sljublivanja idejâ povrati, kad nadode određeno vrijeme, da izvrši nalog. Istina je, tijeka ovoga pojava do u tančine ne možemo razglobiti, ali iz toga ne slijedi, da pojav moramo pripisati izvanprirodnim silama. Treba razlikovati pitanje *an sit* od pitanja *quomodo sit*. Da ovaj pojav biva prirodnim načinom, to je vrlo vjerojatno, kad ga usporedimo sa bitno sličnim pojavima na javi; kako pak to biva, ne možemo jasno razabrati, ali to vrijedi i za mnoge druge prirodne pojave, koje svi jednako priznajemo prirodnima.

Ovdje se može nabaciti pitanje: da li svaki čovjek može biti hipnotizovan. Na to odgovara Bernheim,¹²² da su svi ljudi, izuzev rijetke iznimke, sugestibilni i po tom, da ih se može hipnotizovati. Među ovakove iznimke spadaju osobito umno bolesni ljudi, jer je trajno bolešljivo i razdražljivo stanje njihovih moždana uzrokom, da se je pozornost njihove mašte ograničila i tako reći privezala uza stalne predodžbe, t. j. fiksne ideje, radi česa postaje nemoguća svaka nova uspješna sugestija; oni su na neki način već u nekom abnormalnom stanju uslijed svoje vlastite uporne ideje, koja ih je zaokupila i uslijed koje su poludili. Nadalje veli Bernheim, da sve ljude nije moguće ipak u jednakoj mjeri hipnotizovati; neki se puštaju lako, a neki teško prenijeti u stanje hipnoze; neki su opet u tom pogledu drže po srijedi. Najglavniji uzrok tomu treba tražiti u različitim trajnim naravnim osebinama i društvenim kategorijama, kojima pripadaju različiti ljudi.

Veoma lako je hipnotizovati n. pr. proste, neprosvijetljene ljude kao poslužnike, nadničare, težake, proste vojnike i t. d. Teško je hipnotizovati one, koji se opiru hipnozi, ali se po mnijenju Bernheima ne daje ustvrditi, da naprosto ne može nikako biti hipnotizovan, osobito pomoću psihološke Bernheimove metode, onaj koji se hipnozi odlučno opire. Ovo je što imadoh odgovoriti na prigovor pod η. (Svršit će se.)

¹²² Bernheim o. c. st. 63, 71 i 156 (Schütz str. 13.).